

УДК 664.1

Томілін О. О.,

кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри економіки та менеджменту, директор Полтавської філії Європейського університету

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РИНКУ ЦУКРУ В УКРАЇНІ

У статті проведений аналіз стану цукробурякової галузі, розкриті проблеми розвитку ринку цукру в Україні. Показані шляхи подолання кризових явищ у бурякоцукровій галузі. Визначено систему управління якістю цукробурякового підкомплексу аграрної сфери економіки.

Ключові слова: ринок цукру, цукробурякова галузь, цукрова промисловість, проблеми розвитку ринку цукру, система управління якістю.

В статье проведен анализ свеклосахарной отрасли, раскрыты проблемы развития рынка сахара в Украине. Показаны пути преодоления кризисных явлений в свеклосахарной отрасли. Определена система управления качеством свеклосахарного подкомплекса аграрной сферы экономики.

Ключевые слова: рынок сахара, свеклосахарная отрасль, сахарная промышленность, проблемы развития рынка сахара, система управления качеством.

In the article the analysis of sugar beet industry is revealed. The problems of the development of the sugar market are shown. The ways of overcoming crisis in sugar beet industry are presented. The quality management system of sugar beet sub complex of agrarian sphere of economics is determined

Keywords: sugar market, sugar-beet industry, sugar industry, the problems of the sugar market, the quality management system.

Постановка проблеми. Проблеми розвитку ринку цукру в Україні, стан цукробурякової галузі, регулювання ринку цукру є досить актуальними. Практика показує, що за останні роки різко скоротилися площі під посів цукрового буряка та значно скоротилось безпосередньо виробництво цукру. Сьогодні цукровий ринок є найбільш не стійким стосовно цінової політики. На нашу думку, основними проблемами розвитку цукробурякової галузі є: – недостатній рівень інтеграції, слабкі зв'язки між виробниками цукросировини та переробними підприємствами; – низька врожайність та висока собівартість вирощування цукрових буряків; – недостатнє матеріально-технічне забезпечення цукробурякового господарства; – слабкий державний контроль та управління цукробуряковою галуззю; – значні фінансові втрати, пов'язані з недосконалими технологіями збору та зберігання врожаю.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Перспективи розвитку цукрової галузі знаходять своє відображення в наукових дослідженнях: В. С. Бондар, П. Г. Борисюка, П. П. Борщевського, О. М. Варченко, А. С. Задворного, О. С. Зайця, Є. В. Іманса, Ю. С. Коваленка, М. Ю. Коденської, Є. В. Марценка, В. П. Мінка, Ю. П. Мірошника, О. Б. Петриченка, В. І. Пиркіна, О. М. Шпичака, В. О. Штангєєва, М. М. Ярчука та інших науковців.

Невирішені частини проблеми. Цукробурякове виробництво належить сьогодні до стратегічних галузей економіки. Успішний розвиток цукрової галузі може істотно вплинути на подолання негативних результатів економічної кризи в державі. Обґрунтування вибору стратегії цукробурякової галузі здійснюється на основі вирішення відповідних завдань, а саме: – припинення падіння виробництва і впровадження техніко-економічних та організаційних заходів стабілізації в галузі та сприяння підвищенню показників функціонування; – реконструкція галузі з метою приведення потужностей, підприємств у відповідність з кон'юнктурою внутрішнього та зовнішнього ринків; – виведення з експлуатації морально та фізично застарілого обладнання, нерентабельних виробництв; – формування сегментів споживачів та цільових ринків збуту цукру; – підвищення експортного потенціалу галузі; – підвищення конкурентоспроможності продукції шляхом зменшення енерго-, матеріало- та трудових витрат і вдосконалення інфраструктури, впровадження досягнень НТП; – пошук можливостей диверсифікації виробництв – розв'язання соціальних питань, пов'язаних з реструктуризацією галузі [7].

Метою дослідження є розробка шляхів подолання негативних наслідків кризових явищ, обґрунтування практичних рекомендацій щодо системи управління якістю в цукробуряковій галузі.

Основні результати дослідження. Цукробурякове виробництво належить до тих галузей АПК, ефективність якого суттєво впливає на відродження економічного потенціалу країни. Розв'язання проблем розвитку галузі в державі неможливе без реалізації комплексу відповідних заходів: формування сприятливої для галузі державної політики; погодження інтересів усіх учасників цукробурякового виробництва; підвищення рівня спеціалізації бурякозаймих господарств; оптимізація посівних площ під цукровими буряками; удосконалення механізму пільгового кредитування аграрних підприємств;

розв'язання проблеми невизначеності земельних відносин на селі [4, с. 124]. Значною перешкодою на шляху ефективного розвитку цукробурякового виробництва в Україні є недостатній рівень інтеграції, слабкість зв'язків між виробниками цукросировини, переробними підприємствами та науковими установами. На думку багатьох науковців-аграріїв, перспективною для цукробурякової галузі держави є кластерна система організації виробництва. Вона передбачає об'єднання зусиль підприємців, суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності на певній території, що, своєю чергою, надає відчутні переваги у конкурентній боротьбі, сприяє впровадженню інновацій та раціональній організації постачання, виробництва й збуту, шляхом дотримання гнучкої політики, необхідної в умовах сучасної кон'юнктури ринку [3, с. 8]. Особливістю ринку цукру визначено вираження міжрегіональних відмінностей у структурі споживання цукру. Такі відмінності пов'язані як з особливостями платоспроможного попиту та моделі споживання, так і з недоліками розвитку галузевої й ринкової інфраструктури. За такими особливостями регіони України умовно поділено на три категорії: регіони з "західною" моделлю споживання (Київ, Харків і, умовно, низка великих міст із розвинутою кондитерською промисловістю (більш низький рівень споживання чистого цукру і висока частка цукромістких готових виробів); регіони, що виробляють цукор (простежується більш високий рівень середньодушового споживання чистого цукру. В цих регіонах широко використовують механізм натуральної оплати праці); – периферійні цукроспоживаючі регіони (східні регіони України, які не виробляють цукор, мають значно нижчий від середньоукраїнського рівень споживання цукру) [9]. Згідно з Порядком визначення мінімальних цін на цукрові буряки та цукор, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 2 червня 2000 р. № 868, для визначення фактичних мінімальних цін на цукрові буряки у випадку відхилення їх цукристості від базисної повинні застосовуватися коефіцієнти перерахунку цін за спеціальною шкалою. Як показали дослідження фактичного порядку розрахунків цукрових заводів із постачальниками цукрових буряків, є випадки, коли оплата сировини відбувається взагалі незалежно від її цукристості за єдиною ціною для всіх здавальників або за договірною ціною, не обумовленою фактичними показниками якості зданих буряків. Наприклад, з метою "переманювання" бурякосійних господарств у свою сировинну зону та стимулювання вирощування цукрових буряків у нетрадиційних регіонах (менш придатних для такого виробництва) цукрові заводи підвищують ціну закупівлі буряків із віддаленням здавальника від заводу – найвищу ціну мають закупки коренеплодів на межі сировинних зон сусідніх переробних підприємств та у нових зонах. Разом із тим мали місце випадки і недоплати за здані коренеплоди залежно від зафіксованої заводом їх цукристості [6]. Основною причиною зниження рівня рентабельності цукробурякового виробництва стало різке зростання цін на матеріально-технічні ресурси та необґрунтоване зниження цін на цукрові буряки та цукор. За даними НАЦУ "Укрцукор", частка палива та енергії в собівартості цукру становить 30%. З метою підтримки виробників цукру Урядом з 1 жовтня 2009 р. встановлено граничний рівень ціни на газ, що використовується для виробництва цукру, на рівні 1584,4 грн. (без ПДВ, збору у вигляді цільової надбавки, транспортування) за 1 тис. куб. м, або на 20 % нижче від попередньої, що дало економію виробникам понад 180 млн грн [5, с. 15]. За даними Х. Штрубенхоффа виробництво цукрових буряків характеризується такими особливостями, які варто враховувати в державному регулюванні для розвитку його конкурентоспроможності. По-перше, дані свідчать про існування позитивної кореляції між величиною оброблюваних площ та врожайністю. По-друге, поряд із розміром посівних площ велике значення має ефективність виробництва цукрових буряків за однакових виробничих витрат. Дані Інституту економічних досліджень та політичних консультацій свідчать, що більшість виробників цукрових буряків в Україні у 2004 р. мали показник ефективності на рівні 43% (середньозважений показник ефективності 59%). Це зумовлено низьким рівнем якості управління сільськогосподарськими підприємствами, неоптимальною практикою господарювання (низька якість насіння, висока щільність посівів, низьке використання чинників виробництва), невідповідним технічним устаткуванням тощо. Отже, навіть за незмінних витрат Україна могла би підвищити валовий збір цукросировини під час досягнення вищого рівня ефективності виробництва. При цьому внаслідок недостатньої ефективності у виробництві цукрового буряка природно-кліматичні переваги бурякосіючих областей фактично нівелюються [8, с. 205–215]. Інститутом цукрових буряків УААН досліджено, що в Україні потрібно сьогодні сформувати регульований ринок цукру, а основною фігурою на ньому має бути його виробник. Із теоретичних позицій і на практиці доведено, що ефективне функціонування такого ринку можливе за умови його цілісності й завершеності. Якщо бракує хоч одного елемента, ринок не може нормально функціонувати або не функціонуватиме зовсім. Сьогоднішні проблеми на ринку цукру свідчать про недосконалість і невідпрацьованість механізму формування внутрішнього ринку й виходу на зовнішній [2]. Дуже важливим резервом підвищення урожайності й цукристості цукрового буряку є активне використання інноваційних розробок, новітніх інтенсивних технологій. Так, у Японії цукрові буряки майже по всій площі вирощують розсадним способом. Переваги розсадного способу повністю реалізуються за умов максимальної механізації трудомістких процесів з вирощування розсади й садіння її у ґрунт [1, с. 22].

Вважаємо, шляхами подолання негативних наслідків кризових явищ цукробурякової галузі є такі:

- створення вертикально-інтеграційних структур виробників сировини та цукрових заводів. Застосування кластерної системи організації виробництва;
- важливим резервом підвищення врожайності є використання інноваційних розробок, новітніх інтенсивних технологій вирощування цукрового буряку;
- одним із шляхів для отримання фінансових проектів для покращення матеріально-технічного забезпечення господарств є централізація капіталу в галузі та формування власних цукрових холдингів;
- своєчасне забезпечення проведення реформи всіх галузей цукробурякового виробництва. Використання механізму державної підтримки вітчизняного товаровиробника;
- контроль системи якості з вирощування цукрових буряків з урахуванням інтенсивних технологій.

На нашу думку, для того щоб комплекс АПК вийшов з економічної кризи, необхідно, починаючи від вибору насіння цукрового буряка і закінчуючи виробництвом цукру, впровадити чітку систему управління якістю в цукробуряковому підкомплексі агропромислового комплексу, а саме (рис. 1):

I. Вирощування цукрового буряка за інтенсивною технологією: розміщення цукрового буряка у сівозміні після кращого попередника – озимої пшениці; своєчасний і поліпшений обробіток ґрунту; внесення органічних і мінеральних добрив; якісна підготовка насіння до сівби на насінневих заводах з обробкою захисними стимулюючими речовинами; система заходів догляду за посівами; збирання цукрових буряків при настанні технічної стиглості.

Необхідно проводити такі заходи:

1. У зоні достатнього зволоження цукрові буряки розміщують після озимої пшениці в ланках сівозміни з багаторічними травами одного року використання, зайнятих удобрених гноєм парів, горіху.

2. Система удобрення цукрових буряків орієнтує виробництво на різноманітне внесення добрив у три строки: восени – основне удобрення, під час сівби – рядкове та в період вегетації – підживлення. Добрива основного удобрення загортають на глибину 15-30 см, рядкового на 4-6 см, під час підживлення – на 12-14 см. З органічних добрив під цукровий буряк найчастіше вносять гній. Середня норма мінеральних добрив на фоні гною N 140-170, P 140-170, K 160-190. Кислі ґрунти один раз за ротацію сівозміни вапнують. Солонці та солонуваті ґрунти необхідно 1-2 рази за ротацію гіпсувати.

3. Підбирати найкращі сорти та гібриди.

Сорти: Білоцерківський однонасіньний 45, Веселоподолянський однонасіньний 29, Уладівський однонасіньний 35, Ялтушківський однонасіньний 30, Ялтушківський однонасіньний 64 та ін.; гібриди: Іванівський ЧС33, Іванівсько-Веселоподолянський ЧС84, Білоцерківський ЧС51, Білоцерківський ЧС57, Білоцерківський ЧС90, Верхнянський ЧС63, Київський ЧС62, Слов'янський ЧС94 та ін.

4. Підготовка насіння до сівби. Насіння цукрового буряку готують до сівби на насінневих заводах. Насіння, крім сушіння, очищення і сортування, калібрують, шліфують, дражують, обробляють захисними стимулюючими речовинами.

5. Обробіток ґрунту, внесення гербіцидів, сівба. Рекомендовано поліпшений спосіб обробітку ґрунту, який включає: дворазове лушення стерні дисковими і лемішними лушильниками на глибoku зяблеву оранку наприкінці вересня на початку жовтня двоярусними плугами. Весняний обробіток включає – ранньовесняне розпушування та вирівнювання ґрунту на глибину 2,5-3,0 см. Передпосівний обробіток ґрунту, а отже і сівбу буряків, краще проводити вслід за ранньовесняним обробітком, не допускаючи розриву між цими операціями. Сівбу починають, коли температура ґрунту на глибині 10 см досягає 5-6°C. Глибина загортання насіння – 2,5-3,0 см, а при підсиханні ґрунту – 3,5-4,0 см.

6. Догляд за посівами. Система заходів догляду за посівами включає: до- і післясходове суцільне розпушування ґрунту, формування (в разі необхідності) густоти насадження рослин, розпушування ґрунту в міжряддях і рядках, підживлення рослин, захист від шкідників і хвороб. Оптимальна густина насадження рослин у період збирання повинна становити (для зони оптимального зволоження) 115-120 тис./га, нестійкого зволоження 110-115 тис./га і недостатнього – 100-105 тис./га. Заходи боротьби зі шкідниками та хворобами: дотримання чергування культур у сівозміні, протруєння насіння, обробка посівів фунгіцидами (акробат МЦ (2 кг/га), альто 400 (0,2 кг/га), фундазол (0,6 кг/га), байлетон (0,6 кг/га), бенлат (0,6-0,8 кг/га), дерозал (0,3-0,4 кг/га). У боротьбі зі шкідниками: обробка насіння фураданом, дурсбанон (1,5-2,5 кг/га), золопом (3,0-3,5 кг/га), нурелом Д (1,0 кг/га), сумітіоном (0,6г/га), фастаком (0,1 кг/га).

7. Збирання цукрових буряків. Найбільш доцільно проводити при настанні технічної стиглості – це кінець вересня – перша декада жовтня. Строки збирання цукрового буряка визначаються технічними можливостями господарств, яка б гарантувала закінчення збирання до 25 жовтня. Цукрові заводи повинні мати у вересні тридобовий запас коренеплодів.

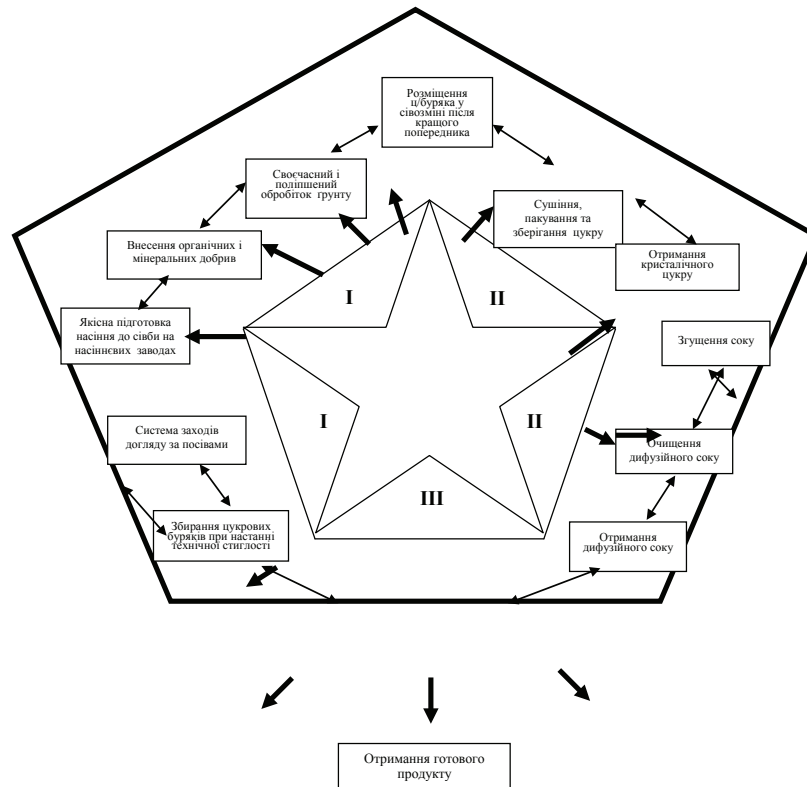

Рис. 1. Система управління якістю бурякоцукрового підкомплексу АПК

Джерело: [власна розробка].

Примітка:

I – вирощування цукрових буряків за інтенсивною технологією;

II – дотримання технологічної схеми виробництва цукру;

III – отримання готового продукту

З метою ефективного виробництва цукрово-переробних заводів необхідно дотримуватись таких заходів:

II. Дотримання технологічної схеми виробництва цукру:

1) підготовка буряків до дифузійного процесу (гідравлічна подача, миття, зважування, здрібнення в стружку);

2) отримання дифузійного соку;

3) очищення дифузійного соку (дефекція, сатурація, сульфатація);

4) згущення соку (випаровування соку, очищення сиропу). Отримання кристалічного цукру (варка утфеля і кристалізації, центрифугування утфеля, відбілювання цукру). Сушіння, пакування та зберігання цукру.

1. Отримання дифузійного соку. Мета цього технологічного процесу – вилучення з бурякової стружки максимальної кількості цукрози. Стружку обробляють протитокком у воді при температурі 70-75 °С.

2. Випаровування соку. Випаровування соку здійснюють у випарних установках з багаторазовим використанням пари. Випарні апарати працюють безперервно, тобто в них весь час надходить рідкий сік на випаровування та безперервно відводиться густий сік, який називається – сиропом.

3. Отримання кристалічного цукру. Отримання кристалічного цукру з соку відбувається в кілька етапів. Спочатку його уварюють у вакуум-апараті до вмісту сухих речовин 92,5-93,5%. При цьому частка цукру викристалізовується, утворюючи суміш кристалів та міжкристального розчину. При центрифугуванні утфеля раціональним є трикристалізаційна схема промивання цукру 70-74% сухих речовин та нагрітим до 75-80 °С другим відтоком утфеля.

4. Сушіння, пакування та зберігання цукру. Вологість вивантаженого з центрифуги цукру коливається в межах 0,5-1,5%, а температура – 70-80 °С. Такий цукор необхідно сушити, оскільки в ньому утворюються грудки, а при транспортуванні кристали легко ушкоджуються. Якість цукру, що утворюється залежить від крупності кристалів.

Висновки. З метою відродження цукробурякової галузі та запобігання в ній кризових явищ необхідно неухильно виконувати вимоги ISO 9000 від інтенсивної технології з вирощування цукрового бу-

ряка до отримання готового продукту – цукру. На всіх етапах виробництва, необхідно створити чітку комплексну систему якості. З метою відродження та розвитку цукробурякової галузі мають бути впроваджені новітні досягнення науково-дослідних інститутів в галузі виробництва та торгівлі. При удосконаленні міжгалузевих зв'язків виробників дасть можливість розв'язати проблеми розвитку цукробурякової галузі: підвищить рівень спеціалізації основних бурякосійних господарств України; підвищить економічну ефективність роботи цукрових заводів; підвищить задоволеність клієнтів та ефективність наявної системи управління якістю; поліпшить організацію управління сільгосп підприємством, залучить зарубіжні та вітчизняні інвестиції.

Література:

1. Вирощування цукрових буряків та їх насіння розсадним способом / М. В. Роїк, Н. Г. Гізбуллін, В. В. Захарова, О. Г. Герасименко // Вісн. аграр. науки. – 2009. – № 9. – С. 19-22.
2. Інститут цукрових буряків УААН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sugarbeet.gov.ua>.
3. Кропивко М. Ф. Особливості формування регіональних агропромислових кластерів / М. Ф. Кропивко, Д. І. Мазоренко, І. О. Белебега // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 7-15.
4. Печенюк А. В. Бурякоцукрове виробництво в Україні : проблеми перспективи / А. В. Печенюк // Наука й економіка. – 2010. – № 4 (20). – С. 124.
5. Про заходи щодо підтримки виробників цукру: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2009 р. № 1108 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 81. – С. 15. – (Бібліотека офіційних видань).
6. Стасіневич С. А. Колізії ціноутворення при заготівлі цукрових буряків / С. А. Стасіневич // Вісник ХНТУСГ. – 2006. – № 35. – С. 269-274.
7. Фурса А. В. Цукробуряковий комплекс України : стан і перспективи розвитку / А. В. Фурса // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 20-24.
8. Штрубенхофф Х. Реструктуризація цукрової галузі / Х. Штрубенхофф, О. Нів'євський // Політика України у сфері сільського господарства, біоенергетики та харчової промисловості – дослідження, висновки та рекомендації / за ред. Х. Штрубенхоффа та ін. – Ч. 3 : Галузева політика – цукор, зерно, молочна продукція. – К., 2009. – С. 203-254.
9. Тымкив Б. Символическое регулирование / Тымкив Б. // Агроперспектива. – 2005. – № 12. – С. 25-26.